

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Kärki, Kaisa

Title: Tekemättä jättämiset vastarintana

Year: 2019

Version: Published version

Copyright: ©2019 Tampere University Press ja tekijät

Rights: CC BY-NC-ND 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Kärki, K. (2019). Tekemättä jättämiset vastarintana. In O. Autti, & V.-P. Lehtola (Eds.), *Hiljainen vastarinta* (pp. 27-54). Tampere University Press. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-000-7>

Tekemättä jättämiset vastarintana

Kaisa Kärki

MITÄ TAPAHTUU, kun emme tee tiettyä tekoa vastustaaksemme jotakin? Voimme tarkoituksella jättää äänestämättä, jättää osallistumatta päätöksentekoon, kieltäytyä lihansyönnistä tai jättäytyä asepalveluksen ulkopuolelle. Osa tarkoituksellisista tekemättä jättämisistä vaikuttaa sisältävän vastarintaa jotakin asiaa, kuten kapitalismia, hallintoa, lihateollisuutta tai armeijaa, kohtaan. Tämä artikkeli tutkii sitä, onko yhteiskuntatieteissä riittävä käsitteellinen kieli tällaisista ilmiöistä puhumiselle. James Scottin ja Albert Hirschmanin mukaan sellaiset käsitteet kuin kansalaistottelemattomuus ja omatuntoperusteinen kieltäytyminen, jotka kuvaavat virallista, julkista ja näkyvää vastarintaa, eivät riitä tavoittamaan piileviä vastarinnan muotoja. Jotta voitaisiin erottaa piilevän vastarinnan piiriin kuuluvat tekemättä jättämiset muista tekemättä jättämisistä, tarvitaan kuitenkin teon filosofista analyysiä.

Outi Autti & Veli-Pekka Lehtola (toim.) *Hiljainen vastarinta*

Tampere University Press 2019, 27–54.

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-000-7>

Johdanto

Teon filosofiaa on käytetty yhteiskuntatieteiden filosofiassa esimerkiksi analyttisen sosiologian perusolettamuksia systematisoitaessa¹. Perinteisesti teon filosofiassa teolla on viitattu tarkoitukselliseen ruumiinliikkeeseen². Mutta koostuuko vastarinta välttämättä toimijoiden *teoista*? Monet vastarinnan muodot vaikuttavat olevan sellaisia, että ne eivät edellytä tarkoituksellista ruumiinliikettä. Toimija voi esimerkiksi vastustaa alkoholipolitiikkaa kieltäytymällä juomasta alkoholia. Hän voi boikotoida yritystä olemalla ostamatta sen tuotteita. Hän voi vastustaa yliopistouudistusta jättämällä vastaamatta kyselyyn tai vastustaa parlamentaarista demokratiaa jättämällä äänestämättä. Tällaiset tilanteet sisältävät toimijan tarkoituksellisia tekemättä jättämisistä. Tekemättä jättämisistä koskevat käsitteet eivät tyhjene niihin tekoihin, joita toimija tekee teon sijaan. Esimerkiksi absolutismin käsitteen riittävä ehto ei ole mehun tai teen juominen vaan alkoholin tarkoituksellinen juomattomuus. Tällaisten ilmiöiden tavoittamiseksi tässä artikkelissa sovelletaan juuri *tekemättä jättämisten* filosofiaa. Väitän, että tekemättä jättämisten filosofiaa voidaan käyttää niin kuin teon filosofiaakin käsitteellistämään ilmiöitä, joita yhteiskuntatieteissä tutkitaan.

Tarkoitukselliset tekemättä jättämiset ovat tilanteita, joissa ei ole sattumaa, että toimija ei tee jotakin tekoa. Sen sijaan toimija tarkoituksella jättää jonkin teon tekemättä tai aikoo ainakin yrittää olla tekemättä sitä. Teko, jonka toimija jättää tekemättä, voi olla yksinkertainen tai monimutkainen: voin tarkoituksella jättää osallistumatta päätöksentekoon tai tarkoituksella jättää vastaamatta tiettyyn kysymykseen. Teon filosofiassa toimijan tekemättä jättämisistä on käytetty monenlaisia ilmauksia, mutta pitäydyn tässä tarkoituksellisen tekemättä jättämisen käsitteessä, josta käytän myös termiä intentionaalinen omissio³.

Tekemättä jättämisten filosofia ei ole yhtenäinen teoria – ainakaan vielä. Vastarinta taas on käsite, jota käytetään valtaosassa yhteiskuntatieteitä⁴, mutta se on käsitteenä epämääräinen ja sen tarkasta alasta on

¹ Katso esim. Hedström 2005.

² Davidson 1980, 50.

³ Tarkoituksellisen tekemättä jättämisen eli intentionaalisen omission käsitteen käyttö perustuu Clarlen käsitteellistykseen (2010, 2014).

⁴ Vinthagen & Johansson 2013, 11.

ollut erimielisyyttä⁵. Kuitenkin vastarinnan käsitteen peruselementeistä voidaan muodostaa yhtenäinen käsitys. Tässä artikkelissa pyrin luomaan yhteyttä näiden käsitteellisten keskustelujen välille. Toisaalta pyrin soveltamaan vastarinnan peruselementtejä tekemättä jättämisten filosofiaan, toisaalta taas pyrin argumentoimaan vastarinnan käsitteen alle kuuluvaksi myös tekemättä jättämisiä pelkkien tekojen lisäksi. Artikkelin lopussa pyrin perustelevaan sitä, miksi yhteiskuntatieteiden ja filosofian pitäisi tehdä yhteistyötä toimijuuden teorian edelleen kehittämisessä.

Yhteiskuntatieteissä tekemättä jättämisiä on voitu ajatella vastarinnan muotoina ainakin James Scottin arkipäiväisen vastarinnan ja Albert Hirschmanin *exitin* käsitteiden alla. Scottin ja Hirschmanin teorioissa tarkoitukselliset tekemättä jättämiset nähdään implisiittisesti yhteiskuntatieteissä olemassa olevina ilmiöinä, joilla on syitä ja seurauksia. Sekä Scottin että Hirschmanin näkemykset viittaavat siihen, että perinteiset vastarinnan käsitteet – kuten kansalaistottelemattomuus ja omatuntoperusteinen kieltäytyminen, jotka kuvaavat virallista, julkista ja näkyvää vastarintaa – eivät välttämättä riitä tavoittamaan piileviä vastarinnan muotoja. Siksi tässä artikkelissa tällaiset piilevät ilmiöt pyritään asettamaan osaksi toimijuuden teoriaa.

Toimijan tarkoitukselliset tekemättä jättämiset ovat asioita, joita ei voi suoraan havaita. Siksi ne voidaan yhteiskuntatieteissä helposti niputtaa esimerkiksi epäluottamukseksi. Sosiologian filosofi Daniel Littlen mukaan teoreettinen käsite on hyödyllinen, jos se auttaa muotoilemaan hypoteeseja jonkin ilmiön taustalla olevista suoraan havaitsemattomista mekanismeista tai jos se auttaa tuomaan empiiristä järjestystä johonkin ilmiöön⁶. Tekemättä jättämisten käsitteellinen kieli voi osaltaan vastata molempiin vaateisiin yhteiskuntatieteissä. On mahdollista, että oleellisia mekanismeja jää huomaamatta, jos tutkijan on käytettävä epäselvää kieltä puhuessaan tekemättä jättämisistä. Tämän artikkelin tarkoituksena on osaltaan selvittää niitä eroja, joita tarkoituksellisilla tekemättä jättämisillä on keskenään, ja erottaa ne sellaisista ilmiöistä kuin tahdonheikkous ja teossa epäonnistuminen, joihin ne saattavat sotkeentua.

⁵ Hollander & Einwohner 2004, 549.

⁶ Little 2016, 26.

Tässä artikkelissa tarkoituksena on kehittää nimenomaan *ei-normatiivista* käsitteistöä tekemättä jättämisistä puhumiselle. Tavoitteena on hahmottaa paremmin, millaisia tekemättä jättämisistä ylipäätään on olemassa, ennen kuin arvioidaan niiden normatiivista statusta. Kun tekemättä jättämisestä puhutaan normatiivisessa mielessä, viitataan sellaiseen tekoon, jonka toimija on jättänyt tekemättä mutta joka hänen *olisi pitänyt* tehdä. Kun taas puhutaan tekemättä jättämisestä ei-normatiivisessa mielessä, tarkoitetaan sellaista tilannetta, jossa toimija ylipäätään jättää jotain tekemättä. Normatiivisessa mielessä toimijan tekemättä jättämiset ovat määriteltävissä ulkopuolelta, mutta mitä tulee tekemättä jättämisten tarkoituksellisuuteen, toimija itse tietää parhaiten, jättikö hän jonkin teon tekemättä tarkoituksella vai ei. Seuraavassa kehitän edelleen ei-normatiivista käsitteellistä kieltä tekemättä jättämisistä puhumiselle, koska jos yhteiskuntatieteilijän käytössä on vain normatiivisia käsitteitä tekemättä jättämisille, voi seurata käsitteellisiä epäselvyyksiä. Jos esimerkiksi voidaan puhua vain *epäonnistuneista teoista*, on mahdotonta käsitellä onnistuneita tekemättä jättämisistä. Jos käytössä on vain *laiskuuden* käsite, on vaikea puhua työläästä tekemättä jättämisestä.

Taustalla on ajatus, että myös normatiivinen tekemättä jättämisten käsittely hyötyy ei-normatiivisten käsitteiden käytöstä. Tällöin käytyt käsitteet eivät ennalta määrittele käsiteltävän asian normatiivista statusta vaan siitä voidaan kiistellä. Vastaavasti esimerkiksi lääketieteen etiikassa Michael Hickson on kyseenalaistanut omatuntoperusteisen kieltäytymisen käsitteen käytön⁷. Hoitohenkilökunnan kieltäytymisiä on kuvattu omatuntoperusteisen kieltäytymisen käsitteellä, mutta Hicksonin mukaan omantunnon käsite ei kuitenkaan ole välttämätön, kun pohditaan hoidossa tapahtuvien kieltäytymisten etiikkaa⁸. Hicksonin mukaan keskustelu kieltäytymisten etiikasta on ajautunut sivuraiteille, kun on koettu tarvetta määritellä omatunto ennen kuin on voitu puhua siitä, onko tällainen kieltäytyminen sallittavaa vai ei. Lääketieteen etiikassa omatuntoperusteinen kieltäytyminen on voitu määritellä esimerkiksi tilanteena, jossa toimija on kiinnostunut omatuntonsa suojelemisesta sen sijaan, että pyrkisi saamaan aikaan muu-

⁷ Hickson 2010.

⁸ Ibid., 174.

tosta tilanteeseen⁹. Tällöin ongelmana on, että hoitamisesta kieltäytymistä ajatellaan määritelmällisesti oman edun ajamisena¹⁰. Hicksonin mukaan kieltäytymisten motiiveja pitäisikin tutkia empiirisesti sen sijaan, että ne päätetään etukäteen käyttämällä niistä normatiivista käsitettä¹¹.

Tekemättä jättämisistä on ylipäätään tutkittu esimerkiksi teon filosofian lisäksi ainakin rikosoikeuden teoriassa ja etiikassa. Tavoitteena on ollut tutkia sitä, miten olemme moraalisisessa tai rikosoikeudellisessa vastuussa niistä asioista, joita emme tee. Esimerkiksi ero tappamisen ja kuolemaan puuttumattomuuden välillä on herättänyt keskustelua etiikassa. Vaikuttaisikin siltä, että vaikka itse toimijuuden teoria on jossain määrin laiminlyönyt tekemättä jättämisten tutkimusta, niiden teoriaa on kehitetty siellä, missä sitä tarvitaan – esimerkiksi lääketieteen etiikassa on käytännön syistä ollut tarvetta kehittää omatuntoperäisen kieltäytymisen käsitettä. Tässä artikkelissa käsitellään ensisijaisesti tarkoituksellisia tekemättä jättämisistä – ei vain niitä tekemättä jättämisistä, joista olemme vastuussa tai jotka ovat moraalisesti arveluttavia. Tarkoitukselliset tekemättä jättämiset voidaan erottaa niistä tekemättä jättämisistä, joista olemme moraalisesti vastuussa, sillä vaikuttaisi siltä, että olemme vastuussa myös monista ei-tarkoituksellisista tekemättä jättämisistämme. Esimerkiksi toimijaa, joka jättää huolehtimatta lapsensa ravitsemuksesta, voidaan pitää moraalisesti vastuussa siinäkin tapauksessa, että hän vain unohti ruokkia lapsensa.

Seuraavaksi avaan tarkemmin ei-normatiivisen tarkastelun kannalta keskeisiä käsitteitä ja vastarinnan minimaalista määritelmää, joka perustuu Jocelyn Hollanderin ja Rachel Einwohnerin systematisoimaan sosiologiseen keskusteluun vastarinnan peruselementeistä.

⁹ Childress 1997, 409.

¹⁰ Hickson 2010, 174.

¹¹ Ibid., 128.

Käsitteistä

Intentionaalinen omissio

Intentionaalaisella omissiolla tarkoitan toimijan tekemättä jättämistä, joka sisältää aikomuksen ainakin yrittää olla tekemättä tiettyä tekoa. Pelkkä aikomus jättää jotakin tekemättä ei kuitenkaan ole intentionaalisen omission riittävä ehto. Intentionaalisisessa omissiossa toimija myös jättää teon tekemättä, ei vain *aio* tai *yritä* jättää sitä tekemättä. Omission ei-normatiivisessa käytössä jätämme joka hetki äärettömän määrän tekoja tekemättä, mutta vain osa näistä tekemättä jättämisistä on intentionaalisia.

Vaikka tarkoitukselliset tekemättä jättämiset voivat tapahtua samaan aikaan kuin teot, ne eivät kuitenkaan ole palautettavissa toimijan tekojen summaan. Joskus jotakin tekoa tai toimintaa voidaan kuvata myös tekemättä jättämisenä – toimija voi vaikkapa tarkoituksellisesti olla lopettamatta kuiskailua. Teon filosofisessa mielessä tällöin puhutaan kuitenkin teosta tai toiminnasta. Kuiskailun lopettaminen ei ole teko, jonka toimija voi jättää tekemättä, jos teko määritellään tarkoituksellisena ruumiinliikkeenä. Kuiskailun lopettamatta jättäminen ei siis täytä tarkoituksellisen tekemättä jättämisen välttämätöntä ehtoa – sitä, että toimija jättää jonkin *teon* tekemättä. Tarkoitukselliset tekemättä jättämiset eivät siis ole vain vaihtoehtoisia kuvauksia teoille. Toimija voi jättää nostamatta kättään tarkoituksellisesti ja jatkaa syömistä samaan aikaan. Tarkoituksellinen käden nostamatta jättäminen ei kuitenkaan tyhjene syömisestä kuvaukseen. Jotakin oleellista jää kuvauksen ulkopuolelle, ja tämä jokin on toimijan tarkoituksellinen tekemättä jättäminen.

Tekemättä jättämiset ovat yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle haastavia, sillä ne näyttävät ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta samalta: toimija ei tee jotakin tekoa. Vaikka tarkoitukselliset tekemättä jättämiset voivat olla vaikeasti havaittavia, ei kuitenkaan ole syytä ajatella, että niitä ei ole olemassa tai että niitä ei voitaisi tutkia. Yhteiskuntatieteissä postuloidaan tyypillisesti ilmiöitä, joita ei voi suoraan havaita. Vain toimija itse voi tietää, jättikö hän jonkin teon tekemättä tarkoituksellisesti, laiskuuttaan, huomaamattomuuttaan, tietämättömyyttään tai vastarinnasta. Siksi tarvitaan ensimmäisen persoonan

näkökulmaa, jotta erilaisia tekemättä jättämisiä voidaan tunnistaa toisistaan. Filosofinen analyysi voi auttaa hahmottamaan, mitä tarkoitetaan tekemättä jättämisisillä ja millaisia tekemättä jättämisiä ylipäätään on olemassa. Tekemättä jättämisten empiirinen tutkimus taas vaatii toimijoiden itsensä kuulemista. Niiden tutkiminen voi tapahtua välillisesti vaikkapa tutkimalla toimijoiden asenteita tiettyjä tekoja kohtaan.

Kaikki tarkoitukselliset tekemättä jättämiset eivät sisällä toimijan vastustusta mitään kohtaan. Toimija voi vaikkapa tarkoituksella jättää vastaamatta puhelimeen keskittyessään tiskaamiseen, vaikka hänellä ei olisi mitään puhelimeen vastaamista vastaan. Joissain tapauksissa vaikuttaisi kuitenkin siltä, että toimija tarkoituksella jättää jonkin teon tekemättä siksi, että hän vastustaa tätä tekoa tai jotakin, mitä se edustaa. Esimerkiksi:

- (1) Toimija voi vastustaa armeijaa jättämällä tarkoituksella osallistumatta kutsuntoihin.
- (2) Toimija voi vastustaa sotilasjuntaa jättämällä tarkoituksellisesti syömättä nälkälakossa.
- (3) Toimija voi vastustaa yhteiskuntajärjestelmää jättämällä äänestämättä.
- (4) Toimija voi vastustaa alkoholipolitiikkaa kieltäytymällä juomatta alkoholia.

Tällaisissa tapauksissa teko, jonka toimija jättää tekemättä, on jotakin sellaista, jonka tekemistä hän vastustaa. Tällaiset tekemättä jättämiset eivät ole olleet teon filosofiassa systemaattisen tutkimuksen kohteena, mutta ne mainitaan usein, kun tekemättä jättämisiä käsitellään. Clarke mainitsee pidättäytymisen, boikotoinnin ja paastoamisen esimerkkeinä intentionaalisista omissioista¹². Carl Ginet mainitsee äänestämättä jättämisen esimerkkinä tarkoituksellisesta tekemättä jättämisestä¹³. John Kleinig luettelee kieltäytymisen, välttämisen, lykkäämisen ja pidättäytymisen tekemättä jättämisten luokkaan kuuluvina asioina¹⁴. Gilbert Ryle mainitsee absolutistin ja kasvissyöjän, jotka tarkoituksella ja säännöllisesti jättävät juomatta alkoholia ja syömättä lihaa¹⁵.

¹² Clarke 2010, 158.

¹³ Ginet 1990, 1.

¹⁴ Kleinig 1986, 3.

¹⁵ Ryle 1979, 105.

Jotkut tarkoitukselliset tekemättä jättämiset siis ovat sellaisia, että ne vaikuttavat sisältävän toimijan *vastustuksen* tekoa kohtaan. Seuraavassa tarkastelen sitä, millaisia käsitteellisiä keinoja yhteiskuntatieteissä on tällaisista ilmiöistä puhumiselle. Ensin kuitenkin tarkennan, mitä tarkoitan vastarinnalla.

Vastarinta

Vastarinta on yleinen käsite yhteiskuntatieteissä. Vastarintatutkijoiden Stellan Vinthagenin ja Anna Johanssonin mukaan se on syvästi sosiologinen käsite, joka on keskeinen myös sukupuolentutkimuksessa, queer-tutkimuksessa, maaseutututkimuksessa ja poststrukturalistisessa suuntauksessa¹⁶. Sosiologiassa vastarinnan käsitettä on kuitenkin käytetty moninaisilla, epätarkoilla ja ristiriitaisillakin tavoilla¹⁷. Hollanderin ja Einwohnerin mukaan vastarinnan käsitteelliset epäselvyydet eivät kuitenkaan koske sen keskeistä ydintä, sillä on ilmeistä, että vastarinta pitää sisällään vastustavaa toimintaa¹⁸.

Analysoidessaan vastarinnan käsitteen määritelmiä sosiologian joulunaleissa Hollander ja Einwohner löysivät kaksi peruselementtiä, jotka esiintyvät lähes kaikissa vastarinnan määritelmässä. Toinen vastarinnan ydinelementti on *toiminnallinen* luonne siten, että toiminta käsitetään laajassa mielessä. Vastarinta ei näyttäytyä sosiologiassa pelkkänä toimijan ominaisuutena tai olotilana vaan sen nähtiin välttämättä sisältävän aktiivista toimintaa. Toinen vastarinnan ydinelementti on Hollanderin ja Einwohnerin mukaan *vastustava* luonne. Erilaisissa vastarinnan määritelmässä sitä luonnehtivat ilmaukset, kuten ”vastustaa”, ”hylätä” tai ”haastaa”¹⁹. Hollanderin ja Einwohnerin mukaan vastarinta siis välttämättä sisältää toimintaa ja tämä aktiivisuus tapahtuu vastustuksesta jotakin tai jotakuta vastaan²⁰.

Minimaalinen vastarinnan määritelmä, jota tässä käytän, perustuu Hollanderin ja Einwohnerin näkemykseen. Vastarinnan voidaan ajatella olevan perusluonteeltaan käyttäytymistä, joka syntyy toimijan

¹⁶ Vinthagen & Johansson 2016, 417.

¹⁷ Hollander & Einwohner 2004, 534.

¹⁸ Ibid., 546.

¹⁹ Ibid., 538.

²⁰ Ibid., 539.

vastustuksesta jotakin asiaa kohtaan. Minimaalisen määritelmän käytön tarkoituksena ei ole haastaa rajoitetumpia vastarinnan määritelmiä vaan löytää tapa puhua siitä siten, että ei olla rajoitettu tiettyyn diskurssiin tai tilanteeseen. Tällainen määritelmä ei esimerkiksi sisällä oletusta siitä, että vastarinnan pitäisi olla välttämättä *vaikuttavaa*. Samalla se ei sisällä oletusta, että vastarinta olisi vain ideaalisissa olosuhteissa toimivien mahdollisuus. Minimaalisen vastarinnan määritelmän mukaan vastarintaa voi esiintyä myös tilanteissa, joissa toimijalla on vähän mahdollisuuksia saada aikaan aktuaalista muutosta.

Oletan, että toiminnalla tässä yhteydessä voidaan tarkoittaa niin tekoja kuin tekemättä jättämissiäkin. Hollander ja Einwohner laskevat *vetäytymiset* vastarinnan piiriin, mutta he asettavat ne piilevän vastarinnan käsitteen alle. Piilevällä vastarinnalla (engl. *covert resistance*) he viittaavat vastarintaan, joka on tarkoituksellista mutta jota vastarinnan kohteet eivät havaitse²¹. Osa vastarinnasta on tarkoitettu näkyväksi, osa taas on tarkoituksella piilotettu²². Oletan, että vastarinnan ei tarvitse tulla havaituksi ollakseen vastarintaa. Jos vain havaittu vastarinta määrittyy vastarinnaksi, piilevät vastarinnan muodot suljetaan määritelmällisesti käsitteen ulkopuolelle. Seuraavassa oletetaan vain, että käyttäytyminen on vastarintaa toimijan *itsensä* mielestä.

Minimaalinen määritelmä ei määrää, mihin vastarinta voi kohdistua. Seuraavassa oletan, että toimijan vastustus vastarinnassa voi kohdistua monenlaisiin asioihin. Hollanderin ja Einwohnerin mukaan toimija voi vastustaa esimerkiksi potentiaalista raiskaajaa, työnantajaa, valtiovaltaa tai sukupuoleen kohdistuvaa oletusta²³. Jos oletetaan, että tekemättä jättämiset voivat kuulua vastarinnan käsitteen alle, täytyy kuitenkin huomata, että tarkoitukselliset tekemättä jättämiset eivät ole pelkkiä vastustusasenteita. Kun toimija jättää äänestämättä vastustaakseen demokratiaa, hän ei ole vain *asennoitunut* tietyllä tavalla demokratiaa kohtaan. Tällaisessa tarkoituksellisessa tekemättä jättämisessä toimijan vastustusasenne muuttuu käyttäytymiseksi – saa aikaan tietynlaisen toimimattomuuden.

²¹ Ibid., 545.

²² Ibid., 540.

²³ Ibid., 536.

Tässä minimaalisessa määritelmässä ei ole puhetta vallasta. Käsitteen käyttö tässä mielessä ei myöskään tarkoita, että vallan aspekti olisi poissuljettu vastarinnasta tai että se olisi merkityksetön. Vastarinnan käsitteen yhteydessä on keskusteltu siitä, voidaanko valtaa ja vastarintaa erottaa toisistaan käsitteinä²⁴. Mutta kun lähtökohtana on tekemättä jättämisten näkökulma, vallan ja vastarinnan suhde ei vaikuta olevan välttämätön, koska kyse on toimijan toimintaan liittyvien peruskäsitteiden analyysistä. Vastarinnan kokonaisvaltainen ymmärtäminen ilmiönä vaatii ymmärrystä vastustajien, vastarinnan kohteiden ja ulkopuolisten tarkkailijoiden vuorovaikutuksesta²⁵. Yhtä lailla kuin tutkimusta arkipäiväisestä vastarinnasta, tarvitaan myös tutkimusta siitä, miten valtaapitävät reagoivat heihin kohdistuvaan vallankäyttöön²⁶ ja siitä, mitä ovat jokapäiväiset vallankäytön ilmentymät²⁷. Vastarinnan peruskäsitteistöä kehitettäessä tarvitaan kuitenkin myös ymmärrystä toimijan itsensä näkökulmasta, jotta voitaisiin koherentisti puhua myös tarkoituksellisista toimimattomuuksista.

Teoriat tekemättä jättämisistä vastarintana

Voidaanko tekemättä jättämisten ajatella syntyvän vastarinnasta jotakin asiaa kohtaan? Miten tällaisia ilmiöitä on pyritty käsitteellistämään yhteiskuntatieteissä²⁸? Seuraavassa osoitan, että yhteiskuntatieteissä

²⁴ Vinthagen & Johansson 2013, 2.

²⁵ Hollander & Einwohner 2004, 548.

²⁶ Lilja & Vinthagen 2014, 108.

²⁷ Sivaramakrishnan 2005, 351.

²⁸ Tekemättä jättämisistä vastarinnan muotoina on voitu käsitellä ja havainnoida näiden valittujen teorioiden lisäksi ainakin väkivallattoman vastarinnan perinteen yhteydessä. Väkivallattomalla vastarinnalla on tarkoitettu sellaista toimintaa, jolla pyritään muuttamaan yhteiskunnallisia asiantiloja ilman aseellista väliintuloa. Väkivallaton vastarinta siis asemoituu käsitteenä suhteessa väkivaltaiseen vastarintaan. Tässä artikkelissa mielenkiinnon kohteena on kuitenkin tekemättä jättämiset vastarinnan muotoina. Niitä ei tarkastella erityisesti väkivallan vaihtoehtona, vaan lähtökohtana on erottelu tekojen ja tekemättä jättämisten, ei väkivallan ja väkivallattomien vaikuttamisen keinojen välillä. Monet väkivallattoman vastarinnan keinot myös ovat tekoja. Esimerkiksi mielenosoitukset ja vetoomukset vaativat tarkoituksellisia ruumiinliikkeitä eivätkä siis voi olla tekemättä jättämisistä. Lakko ja boikotti taas ovat välttämättä myös tekemättä jättämisistä. Toisaalta voidaan kysyä, ovatko tekemättä jättämiset vastarinnan muotoina välttämättä väkivallattomia. Esimerkiksi heitteillejättöä tai nälkiinnyttämistä voidaan ajatella myös väkivallan muotona.

tekemättä jättämissä on voitu ajatella vastarinnan muotoina ainakin James Scottin arkipäiväisen vastarinnan ja Albert Hirschmanin exitin käsitteiden alla. Scott ja Hirschman ovat nähneet tarkoitukselliset tekemättä jättämiset yhteiskuntatieteissä ilmiöinä, joilla on syitä ja seurauksia. Scottin ja Hirschmanin näkemykset viittaavat myös siihen, että virallista, julkista ja näkyvää vastarintaa kuvaavat käsitteet, kuten kansalaistottelemattomuus, eivät riitä tavoittamaan piileviä vastarinnan muotoja. Seuraavassa kuvaan tarkemmin Scottin ja Hirschmanin löydöksiä ja tarkastelen, voidaanko tekemättä jättämissä vastarintana ajatella arkipäiväisenä vastarintana tai exitinä ja ovatko nämä käsitteet riittäviä kuvaamaan tekemättä jättämisten monimuotoisuutta vastarintana.

Arkipäiväinen vastarinta

James Scott toi esiin alempien luokkien piilevän vastarinnan teoksissaan *Weapons of the Weak* (1985) ja *Hidden Transcripts* (1990), jotka perustuvat empiirisiin havaintoihin Intian maanviljelijöiden parissa. Scottin mukaan merkittävä osa alisteisessa asemassa olevien luokkien käyttäytymisestä voidaan lukea arkipäiväisen vastarinnan muotojen kategoriaan²⁹. Arkipäiväisellä vastarinnalla Scott viittaa alemman luokan vastarintaan, joka on tarkoitettu vähentämään tai kieltämään korkeamman luokan heille asettamia vaateita, kuten vuokria tai veroja, tai joka on tarkoitettu edistämään alemman luokan omia vaateita esimerkiksi työhön, maahan tai kunnioitukseen suhteessa näihin korkeampiin luokkiin³⁰. Näitä ns. ”brechtiläisiä” tai ”schweikiläisiä” vastarinnan muotoja Scott pitää keskeisenä osana suhteellisen voimattomien ryhmien toiminnan repertuaaria. Siihen kuuluu Scottin mukaan mm. hidastelu, yhteistyön teeskentely, viivästely, tietämättömyyden teeskentely, poissaolot, varastelu, salakuljetus, salametsästys, salamurhat, tuhopoltot, mustamaalaus, sabotaasi ja anonyymit uhkaukset. Tällaiset piilevät vastarinnan tekniikat ovat Scottin mukaan varteenotettavia vaihtoehtoja olosuhteissa, joissa avoin vastarinta on mahdotonta tai vaarallista³¹. Yhteistä näille tekniikoille on se, että ne ovat hiljaisia,

²⁹ Scott 1989, 36.

³⁰ Ibid., 36.

³¹ Ibid., 34.

piilotettuja, anonyymejä ja julkistamattomia vastarinnan keinoja³². Arkipäiväinen vastarinta on turvallisempaa, pienemmän mittakaavan toimintaa kuin avoin ja julkinen vastarinta, eikä se vaadi virallista koor dinaatiota³³.

Scottin mukaan avoimen poliittisen toiminnan kuvaukset ja analyysit ovat olleet merkittävässä osassa poliittisten ristiriitojen tutkimuksessa. Keskeinen kysymys on Scottin mukaan ollut, miksi tietyissä olosuhteissa ryhmät päätyvät turvautumaan väkivaltaisiin poliittisen toiminnan muotoihin väkivallattomien sijaan. Scott kuitenkin päätyi kritisoimaan kapeaa käsitystä siitä, mitä ajatellaan poliittisena toimintana. Hänen mukaansa on olemassa paljon sellaisia poliittisia tekoja, jotka tavanmukaisesti ohitetaan siksi, että niitä ei avoimesti julisteta poliittisiksi, tai siksi, että ne eivät ole ryhmän toimintaa tavanomaisessa mielessä. Arkipäiväistä vastarintaa pitäisi Scottin mukaan ajatella poliittisena toimintana. Jos se jätetään huomiotta tutkimuksessa, samalla jää huomiotta merkittävä osa alempien luokkien keinoista tuoda esiin poliittisia intressejään³⁴. Vinthagenin ja Johanssonin mukaan arkipäiväistä vastarintaa koskeva teoreettinen tutkimus onkin edelleen kesken³⁵. Heidän mukaansa yhteiskuntatieteissä julkista ja suoraa vastarintaa suositaan edelleen piilevien vastarinnan muotojen sijaan³⁶.

Scottin mukaan ei ole ihme, että arkipäiväinen vastarinta ei ole saanut riittävästi huomiota yhteiskuntatieteissä, sillä sen tarkoitus on välttää havaituksi tulemista. Yhteiskuntatieteilijöiden huomio on Scottin mukaan keskittynyt sellaisiin vastarinnan muotoihin, jotka asettavat suoran uhkan valtaa pitävälle. Tällaisia suoran vastarinnan muotoja käyttävät esimerkiksi sosiaaliset liikkeet ja vallankumoukselliset ryhmät. Ne jättävät jälkeensä kirjallisia lähteitä, kuten manifesteja, jäsenluetteloita ja lehtiartikkeleita, jotka mahdollistavat niiden toiminnan rekisteröitymisen historiankirjoitukseen³⁷. Scottin mukaan alemmat

³² Ibid., 37. Voidaan kysyä, ovatko kaikki Scottin mainitsemat esimerkit varsinaisesti yksiselitteisesti hiljaista, piilotettua, anonyymiä ja julkistamatonta vastarintaa. Esimerkiksi tuhopolttot, vaikka onkin monessa tapauksessa anonyymi, on ainakin seurauksiltaan melko näkyvää toimintaa.

³³ Ibid., 35.

³⁴ Ibid., 33.

³⁵ Vinthagen & Johansson 2013, 11–12.

³⁶ Scott 1989, 38.

³⁷ Ibid., 34.

luokat voivat kokea valtion ja lait saavuttamattomina, sattumanvaraisina ja vieraina. Julkinen kollektiivinen toiminta lakien muuttamiseksi voi jäädä silloin keskiluokan ja älymystön tehtäväksi. Arkipäiväinen vastarinta ei välttämättä pyrikään muuttamaan tiettyä lakia vaan voi tapahtua tilanteessa, jossa on sopivampaa välttää tai kiertää jotakin lakia³⁸.

Arkipäiväisellä vastarinnalla voi kuitenkin olla vaikutuksia etenkin silloin kun se on ryhmän toimintaa. Scott mainitsee esimerkkeinä arkipäiväisen vastarinnan vaikutuksista asevelvollisten puutteen takia voimattoman armeijan, työvoiman viivästelyn aiheuttaman konkurssin, tuhopolttojen myötä tapahtuvan maanomistajien paon maaseudulle, talonvaltaajien takia käyttökelvottomaksi muuttuvan valtion tilan ja verovälttelyn takia epäonnistuvan veronkeruun³⁹. Esimerkkinä erityisen merkittävästä arkipäiväisen vastarinnan vaikutuksesta Scott mainitsee Yhdysvaltojen sisällissodassa ilmenneen jopa 250 000 ihmisen asepalveluksen välttelemisen, jossa asevelvolliset kieltäytyivät palvelemasta ns. ”riikkaan miehen sodassa”.⁴⁰ Scottin mukaan arkipäiväinen vastarinta voi jopa tuottaa samoja tuloksia kuin näkyvä kollektiivinen toiminta, mutta se sisältää pienemmän riskin tekijöilleen⁴¹. Toisin kuin julkinen vastarinta, se voi saada aikaan vaikutuksia ilman, että mikään taho esittäytyy sen tekijäksi ja asettuu kohteeksi vastatoimille⁴².

Osa arkipäiväisen vastarinnan muodoista sisältää myös tekemättä jättämisiiä. Scott mainitsee verojen välttelyn, työvoiman hidastelun ja kutsuntoihin osallistumattomuuden arkipäiväisen vastarinnan esimerkkeinä. Tekemättä jättämiset vastarinnan muotoina voivat olla nimenomaan piileviä. Kun toimija jättää osallistumatta kutsuntoihin armeijan vastustuksen vuoksi, hän ei välttämättä julista kantaansa missään. Silti toimijan näkökulmasta osallistumattomuus voi olla syntynyt vastustuksesta armeijaa kohtaan.

Arkipäiväinen vastarinta on Scottin mukaan välttämättä alemman luokan toimintaa⁴³. Mutta ovatko tarkoitukselliset tekemättä jättämi-

³⁸ Ibid., 57.

³⁹ Ibid., 35.

⁴⁰ Ibid., 42–43.

⁴¹ Ibid., 35.

⁴² Ibid., 40.

⁴³ Ibid., 36.

set vain alempien luokkien vastarintaa? Vaikuttaisi siltä, että myös sellaiset toimijat, jotka eivät kuulu esimerkiksi työväenluokkaan, voivat muun muassa boikotoida tiettyä yritystä⁴⁴. Myös yläluokkaiset ihmiset voivat vastustaa esimerkiksi patriarkaalista järjestelmää tekemättä jättämisillään. Globalissa kapitalismissa taas vastarinnan kohteet voivat olla niin monimutkaisia ja kaukaisia toimijalle, että suoraa tapaa vastustaa niitä voi olla vaikea löytää. Kapitalistinen järjestelmä on esimerkiksi sellainen vastarinnan kohde, jota vaikuttaa kuka tahansa voivan vastustaa jättämällä jotakin tekemättä. Uusia kapitalismin muotoja tutkineiden Luc Boltanskin ja Ève Chiapellon mukaan kapitalistinen hyväksikäyttö käy läpi sarjan kiertoreittejä ja se on luonteeltaan systemistä. Maailma on siksi vaikeasti tulkittavissa ja epäoikeudenmukaisuutta on vaikea vastustaa aiempien sosiaalisten liikkeiden keinoilla.⁴⁵ Ainakin kapitalistinen järjestelmä vaikuttaisi olevan sellainen nykyvastarinnan kohde, jota vastustetaan tekemättä jättämisillä vastustajan luokasta riippumatta.

Arkipäiväisen vastarinnan käsite on laajentanut käsitystä siitä, mitä yhteiskuntatieteissä on aiemmin ymmärretty vastarintana. Scott toi ensi kertaa esiin sen, että voimattomilla ihmisryhmillä harvemmin on keinoja tai resursseja avoimeen vastarintaan⁴⁶. Scottin mukaan arkipäiväistä vastarintaa käytetäänkin silloin kun avoin vastarinta on mahdotonta tai vaarallista⁴⁷. Käsitteen etu on, että se sisältää käyttäytymistä muissakin kuin ideaaleissa olosuhteissa. Arkipäiväisen vastarinnan keskustelu osoittaa, että piilevillä, epävirallisilla ja artikuloimattomilla vastarinnan muodoilla voi olla yhtä lailla eettistä ja yhteiskunnallista merkitystä kuin näkyvämmilläänkin vastarinnan muodoilla. Käsitteet, kuten kansalaistottelemattomuus ja omatuntoperusteinen kieltäytyminen, jotka viittaavat tällaisiin julkisiin lakia vastustaviin toimiin, eivät

⁴⁴ Voidaan kysyä, onko boikotointi arkipäiväistä vastarintaa Scottin tarkoittamassa mielessä. Oletan tässä, että yksityinen boikotti voi olla hiljaista vastarintaa, koska se ei välttämättä tule valtaapitävien tietoon, vaikka usein boikotteihin liittyykin julkinen esiintulo. Boikotteja ei ajatella yhteiskuntatieteissä kategorisesti arkipäiväisen vastarinnan muotoina vaan näkyvinä vaikuttamisen ja taloudellisen painostamisen tapoina. Julkiset boikotit eivät ole yhtä piilevä ilmiö kuin arkipäiväinen vastarinta, ja niihin liittyy oma kirjallisuutensa; esimerkiksi Gene Sharp (1973) on yksityiskohtaisesti kategorisoinut erilaisia boikotteja väkivallattoman vastarinnan muotoina.

⁴⁵ Boltanski & Chiapello 2005, 373.

⁴⁶ Hollander & Einwohner 2004, 539.

⁴⁷ Scott 1989, 34.

vaikuta olevan riittäviä tavoittamaan arkipäiväisen vastarinnan kirjoja. Scott toi esiin myös sen, että piilevää vastarintaa ei aina voida havaita ulkopuolelta, koska se on nimenomaan tarkoitettu huomaamattomaksi. Voimattomat ihmisryhmät ovat asiantuntijoita oman toimintansa tulkinnessa ja sen tarkoituksellisuuden paljastamisessa – siksi on kuultava itse toimijoita, jotta siitä voidaan päästä perille. Arkipäiväinen vastarinta myös osoittaa, että vastarintaa eivät ole pelkästään tarkoitukselliset teot vaan myös jotkut tekemättä jättämiset. Arkipäiväinen vastarinta kuitenkin sisältää aina vaateen⁴⁸. Siksi se on kapeampi vastarinnan muoto kuin mitä minimaalinen vastarinnan määritelmä vaatisi. Tekemättä jättämiset vastarintana myös vaikuttavat kuuluvan *kaikkien* toimijoiden toiminnan repertuaariin, eivät vain alempien luokkien.

Exit

Toinen käsite, jonka avulla tekemättä jättämisistä on voitu hahmottaa yhteiskuntatieteissä, on taloustieteilijä Albert Hirschmanin exit-mekanismi. Teoksessa *Exit, Voice and Loyalty* (1970) Hirschman käsittelee sitä, millaisissa olosuhteissa ihmiset päätyvät tyytymättömyyden avoimeen artikulaatioon, *voickeen*, ja milloin he taas valitsevat piilevän ”omilla jaloillaan äänestämisen”, *exitin*. Hirschmanin perusolettamus on, että kaikki taloudelliset, yhteiskunnalliset ja poliittiset organisaatiot ovat ajoittain taipuvaisia epäfunktionaaliseen toimintaan eli toimintaan, joka ei ole tehokasta, rationaalista, lainmukaista, hyveellistä tai muutoin tarkoituksenmukaista⁴⁹. Hirschmanin mukaan kaikenlaiset organisaatiot ovat alttiita heikkenemiselle⁵⁰ ja se useimmiten heijastuu tuotteiden tai palveluiden laatuun⁵¹. Exit ja voice ovat mekanismeja, joilla organisaation jäsenet tai asiakkaat reagoivat tähän laadun heikkenemiseen⁵².

Exit viittaa sellaiseen organisaation toiminnan heikkenemisen seuraukseen, jossa jotkut asiakkaat lakkaavat ostamasta firman tuotteita tai jotkut jäsenet jättävät organisaation. Exitin seuraus taas on, että fir-

⁴⁸ Ibid., 37.

⁴⁹ Hirschman 1970, 1.

⁵⁰ Ibid., 15.

⁵¹ Ibid., 4.

⁵² Ibid., 1.

man tuotot tai jäsenten määrä laskee.⁵³ Näistä merkeistä organisaation johto voi huomata, että laadun heikkenemistä on tapahtunut. Voice puolestaan on varsinainen pyrkimys *muuttaa* niitä käytäntöjä, joihin asiakas tai jäsen on tyytymätön. Voice on pyrkimys muuttaa epätydyttävää tilannetta siinä missä exit on pakoa epätydyttävästä tilanteesta. Voice voi ottaa monia muotoja, ja se voikin olla esimerkiksi kirjelmä johdolle, addressi korkeammalle taholle tai julkinen protesti.⁵⁴

Exit on Hirschmanin mukaan yksityinen, anonyymi, välillinen ja salainen, kun taas voice on sen vastakohta – poliittista toimintaa parhaimmillaan⁵⁵. Siinä missä taloustieteilijät ovat havainneet exitin paremmin kuin voicen, muut yhteiskuntatieteilijät ovat Hirschmanin mukaan olleet alttiita tunnistamaan voicen paremmin kuin exitin. Poliittisena toimintana exit on jopa leimattu rikolliseksi ja petolliseksi toiminnaksi.⁵⁶ Hirschmanin mukaan molemmat mekanismit pitäisi tunnistaa paremmin, ja hän pyrkikin osoittamaan yhteyden taloustieteellisten ja poliittisten mekanismien välillä⁵⁷. Exitin ja voicen käsitteitä onkin käytetty ylipäätään laajemmin yhteiskuntatieteissä rajoittumatta taloustieteelliseen keskusteluun.

Exit koostuu tekemättä jättämisistä, joista monet sisältävät vastarintaluonteen jotakin asiaa kohtaan. Esimerkiksi tietyn firman tuotteiden tarkoituksellinen ostamatta jättäminen firman epäeettisen toiminnan vastustamisena kuuluu exitin käsitteen alaan. Exit ja voice johtuvat toimijoiden tyytymättömyydestä tuotteen tai toiminnan laatuun. Mutta onko *tyytymättömyys* välttämättä vastarintaa? Exitin ala vaikuttaisi olevan toisaalta laajempi kuin tekemättä jättämiset vastarintana, sillä vastarinta sisältää vastustuksen. Tyytymättömyys voi olla vain tyytyväisyyden puutetta, eikä pelkkä välinpitämättömyys riitä täyttämään vastarinnan ehtoja. Vastarinta vaikuttaisi vaativan voimakkaamman vasta-asenteen kuin pelkän tyytyväisyyden puutteen. Toisaalta exitin ala on rajatumpi kuin tekemättä jättämiset vastarintana. Exit viittaa pääsääntöisesti jonkin toiminnan *lopettamiseen*. Tekemättä jättämiset

⁵³ Ibid., 4.

⁵⁴ Ibid., 30.

⁵⁵ Ibid., 16.

⁵⁶ Ibid., 17.

⁵⁷ Ibid., 18.

vastarintana eivät kuitenkaan edellytä toimintaa, joka päättyy. Siinä missä toimija ei voi olla lakossa ilman että hän olisi aiemmin työskennellyt, tarkoituksellinen työn tekemättömyys vastarinnan muotona ei edellytä työskentelyn tarkoituksellista lopettamista. Exit on väistämättä pakoa jostakin toiminnasta, teosta tai suhteesta, kuten asiakkuudesta tai jäsenyydestä. Toimimattomuus taas voi tapahtua ilman aiempaa jäsenyyttä tai asiakkuutta.

Hirschmanin käsitteellinen jaottelu kuitenkin soveltuu piilevän vastarinnan tunnistamiseen olemassa olevana ilmiönä. Exit on vaihtoehto julkisille ja näkyville poliittisen toiminnan muodoille. Siinä tyytymättömyys voi ottaa hiljaisen, näkymättömän muodon, jota ei aina osata suoraan tunnistaa tyytymättömyydeksi. Exit on kuitenkin mekanismi, jonka välttämätön ehto on organisaation toiminnan heikkeneminen. Exit ja voice eivät myöskään lähtökohtaisesti ole tekemättä jättämisten käsitteitä vaan mekanismeja, jotka liittyvät organisaation toimintaan ja sen herättämiin reaktioihin. Tässä mielessä exitiin siis kuuluu enemmän elementtejä kuin tekemättä jättämissiin.

Tekemättä jättämisten sanasto

Sekä Scott että Hirschman halusivat kohdistaa yhteiskuntatieteilijöiden huomion sellaiseen tarkoitukselliseen toimintaan, jota ei ollut aiemmilla, ilmeisen aktiivisen vastarinnan käsitteillä, tavoitettu. Scott painotti, että jos vain avoimen vastarinnan muodot sallitaan vastarinnan käsitteen alle, voidaan päätyä mittaamaan vain alempien luokkien kokemia toiminnan vaihtoehtojen rajoitteita. Silloin kun avoin vastarinta on mahdollista, sitä harjoitetaan, mutta silloin kun se on mahdotonta tai riskialtista, voidaan käyttää arkipäiväisen vastarinnan tai exitin keinoja.⁵⁸ Yhtä lailla Hirschmanin analyysi perustuu olettamukseen, että toimintatilanne vaikuttaa siihen, valitaanko tyytymättömyyden ilmaukseksi voice vai exit. Vaikka exit ei ole vain alempien luokkien repertuaariin kuuluvaa toimintaa, exit kuvaa tyytymättömyyden ilmauksia silloin, kun suoralla ilmaisulla ei ajatella olevan vaikutusta. Hyvät vastarinnan käsitteet siis Scottin ja Hirschmanin mukaan soveltuvat myös ei-ideaaleihin olosuhteisiin.

⁵⁸ Ibid., 51.

Joidenkin tutkijoiden mukaan vastarintatutkimus etsii edelleen peruskielenkäyttöään⁵⁹. Seuraavassa esitän ehdotuksen ei-normatiiviselle tekemättä jättämisten kategorisoinnille, joka sisältää myös tekemättä jättämiset vastarintana. Kyseessä on käsitteellinen kehys, joka Littlen mukaan on joukko toisiinsa liittyviä, korkeamman tason abstrakteja käsitteitä, jotka voivat mahdollistaa empiirisen todellisuuden representaation, kuvailun ja selittämisen. Kattava käsitteellinen kehys taas pitää sisällään kaikki tietyn alueen ilmiöt.⁶⁰ Seuraavasta on poissuljettu ilmiöitä, joiden kohdalla on epäselvää, kuuluvatko ne toimijuuteen filosofisessa mielessä. Esimerkiksi itsepetoksesta kärsivän toimijan ei-tarकोituksellinen tekemättä jättäminen, jossa hän luulee jälkikäteen tarkoituksella jättäneensä äänestämättä, on poissuljettu seuraavasta. Myös tiedostamattomasta vastarinnasta tapahtuvat tekemättä jättämiset on poissuljettu.

Käsitteistön tarkoitus on selkiyttää toisinaan hämmentävää keskustelua tekemättä jättämisistä ja luoda työkaluja niistä puhumiseen yhteiskuntatieteissä. Oletuksena on, että tekemättä jättäminen on se yleiskategoria, johon tarkoitukselliset tekemättä jättämiset ja teossa epäonnistumiset kuuluvat. Lähtökohtana on toimijan aie sen sijaan että puhuttaisiin tekemättä jättämisen seurauksista.

Preferenssi

Monet tekemättä jättämiset tapahtuvat tilanteissa, joissa toimija *preferoi* jotakin toista tekoa samalla kun tarkoituksellisesti jättää toisen teon tekemättä. Toimija voi vaikkapa syödä kasvisruokaa liharuuan syömisen sijaan. Tällöin lihan syömättä jättäminen on tarkoituksellinen tekemättä jättäminen. Ovatko kaikki tekemättä jättämiset sitten jonkinlaisia preferenssejä? Voidaanko teon *a* preferointi teon *b* sijaan erottaa pelkästä vastarinnasta tekoa *b* kohtaan?

Taloustieteen filosofi Daniel Hausmanin mukaan preferenssillä tarkoitetaan kokonaisvaltaista vertailevaa arviota⁶¹ tai totaalista subjektiivista vertailevaa arviota⁶². Hausman erottaa preferenssit pitämi-

⁵⁹ Lilja & Vinthagen 2016, 418.

⁶⁰ Little 2016, 27.

⁶¹ Hausman 2011, 6.

⁶² Ibid., 10.

sistä (engl. *likings*) siten, että siinä missä pitämiset ovat kognitiivisesti yksinkertaisia tunteita, preferenssit ovat arvioita, jotka vaativat muuta-kin kuin omien tuntemusten konsultointia⁶³. Vasta-asenteet saattavat olla luonteeltaan vastaavalla tavalla kognitiivisesti yksinkertaisia kuin pitämiset. Vaikuttaisi siltä, että tekemättä jättäminen vastarintana on erotettavissa preferenssistä, sillä esimerkiksi tuotteen ostamatta jättäminen vastarintana sen tuottamistapaa kohtaan ei edellytä toisen tuotteen ostamista sen sijaan. Preferenssit ovat monimutkaisempia kuin vastustuksesta johtuvat tekemättä jättämiset siksi, että preferenssit ovat välttämättä *vertailevia*. Hausmanin mukaan preferenssit ovat kognitiivisesti mutkikkaampia kuin pelkät halut⁶⁴. Toimija, joka vaikkapa preferoi suklaajäätelöä, on harkinnut muitakin vaihtoehtoja⁶⁵. Tekemättä jättäminen vastustuksena ei kuitenkaan välttämättä sisällä vertailua muiden tekojen kanssa.

Preferenssit sisältävät kuitenkin tarkoituksellisia tekemättä jättämisä, sillä kun toimija preferoi tiettyä tekoa, hän samalla tarkoituksellisesti jättää jonkin toisen teon tekemättä siinä tapauksessa, että sen tekeminen on käynyt hänen mielessään. Preferenssissä toimija tekee kokonaisvaltaisen vertailevan arvion toiminnan vaihtoehtojen välillä. Toimija, joka vaikkapa valitsee paitaa vaatekaapista, preferoi tietyn paidan pukemista toisen sijaan. Tietyn paidan valitsemattomuus ei välttämättä ole tarkoituksellinen tekemättä jättäminen, sillä sen pukeminen ei ehkä ole tullut toimijan mieleen⁶⁶. Sellainen tekemättä jättäminen, joka ei ole edes tullut toimijan mieleen, ei voi olla tarkoituksellinen tekemättä jättäminen, sillä se ei voi sisältää aietta olla tekemättä jotakin tekoa. Toista tekoa preferoiva tekemättä jättäminen ei myöskään välttämättä sisällä vastustusasennetta.

Preferenssi voi siis sisältää tarkoituksellisen tekemättä jättämisen. Jotkut tarkoitukselliset tekemättä jättämiset ovat selkeästi preferenssitilanteita: toimija voi valita ostaa tietyn tuotteen toisen tuotteen ostamisen sijaan. Tällaisessa tilanteessa preferenssin käsitteen alle kuuluvat kuitenkin sekä tarkoituksellinen teko että tarkoituksellinen tekemättä

⁶³ Ibid., 6.

⁶⁴ Ibid., 9.

⁶⁵ Ibid., 9.

⁶⁶ Ks. esim. Mossel 2009, 312.

jättäminen. Siksi vaikuttaisi siltä, että preferensseillä puhutaan monimutkaisemmasta ilmiöstä kuin tarkoituksellinen tekemättä jättäminen eivätkä kaikki tarkoitukselliset tekemättä jättämiset edellytä preferenssiä tehdä jotakin muuta tekoa.

Pidättäytyminen

Kun toimija pidättäytyy tekemästä tekoa, hän estää jonkinlaisen impulssin teon tekemistä kohtaan. Teon filosofiassa kaikki tekemättä jättämiset on nähty pidättäytymisinä ja määritelty sen perusteella, että niissä toimija estää itseään tekemästä jotakin⁶⁷. Kaikissa tarkoituksellisissa tekemättä jättämisissä ei kuitenkaan ole läsnä teko, jonka toimija estää. Esimerkiksi tarkoituksellinen äänestämättä jättäminen ei vaadi äänestämispulssin estämistä. Pidättäytyminen on myös jossain määrin epätarkka käsite, koska on epäselvää, missä vaiheessa pidättäytyminen muuttuu tavaksi. Toimija voi pidättäytyä yskimästä tietystä kokouksessa, mutta pidättäytyminen vaikkapa alkoholin käytöstä voi jatkaa koko toimijan eliniän.

Pidättäytyminen voi tapahtua sisäisesti *hillitsemällä* tai ulkoisesti *estämällä* teko. Hillitsemällä teon toimija ottaa jollain tavalla kontrolloivan suhteen omaan toimintaansa siten, että hän sisäisesti estää teon, joka muutoin olisi tapahtunut. Toimija voi esimerkiksi hillitä itseään juoksemasta pakoon haukkuvaa koiraa. Teon estäminen taas on tilanne, jossa toimija tekee itselleen mahdottomaksi tai hankalaksi teon tekemisen. Alkoholisti, joka kaataa viskin lavuaariin tarkoituksella onnistuu tekemättä jättämisessä viemällä itseltään mahdollisuuden tekoon. Estämiset pitävät sisällään positiivisia tekoja, joten ne eivät ole intentionaalisia omissioita teon kuvauksen perustasolla. Tähän teon estämisen kategoriaan kuuluvat myös erilaiset *teon välttämiset*.

Vastarinta

Tarkoituksellinen tekemättä jättäminen vastarintana on siis tilanne, jossa toimija ei tee tekoa vastustuksesta sitä kohtaan. Toimija on asettunut jollain tavalla tekoa vastaan. Esimerkiksi boikotoinnissa toimija voi kokea epäeettisen yrityksen tuotteen ostamisen epäeettisenä toimena.

⁶⁷ Esim. Brand 1971.

Vasta-asenne voi olla suuntautunut itse tekoon ja myös johonkin laajempaan asiaan mitä teko edustaa, kuten käytäntöön tai instituutioon.

Impulssin estäminen ei välttämättä kuulu tällaiseen tarkoitukselliseen tekemättä jättämiseen. Myöskään normin tai odotuksen rikkominen ei ole välttämätöntä tällaiselle tarkoitukselliselle tekemättä jättämiselle. Esimerkiksi toimija voi vastustaa lentomat kustamista jättämällä lentämättä ilman, että kukaan odottaa hänen lentävän, tai toimija voi vastustaa organisaatiouudistusta jättämällä vastaamatta kyselyyn ilman, että siihen vastaaminen olisi pakollista.

Monet intentionaaliset omissiot tapahtuvat ilman, että niitä vertaillaan minkään kanssa. Toimija voi vastustaa hallitusta jättämällä äänestämättä. Tätä tekoa ei välttämättä vertailla minkään muun teon kanssa: toimija ei välttämättä muodosta kokonaisvaltaista vertailevaa arvioita sen välillä, haluaako hän mieluummin äänestää vai jäädä kotiin nukkumaan. Vaikuttaisi siis siltä, että vastustamiset voivat olla tarkoituksellista toimintaa, vaikka niitä ei vertailtaisikaan mihinkään muuhun. Toimija voi tehdä tarkoituksellisia tekoja samalla kun tarkoituksella jättää jotain tekemättä siten, että kyseessä ovat erilliset prosessit. Vastustusasenne, joka on välttämätön tekemättä jättämiselle vastarintana, ei siis välttämättä ole vertaileva tekojen välillä.

Kun toimija tarkoituksellisesti *lykkää* tekoa, hän aikoo olla tekemättä sitä nyt mutta aikoo tehdä sen myöhemmin.

Toiminnan lopettaminen sisältää tarkoituksellisen tekemättä jättämisen, jossa toimija ei jatka teon tekemistä.

Toiminnasta vetäytyminen ei välttämättä ole spesifioitavissa oleva tarkoituksellinen tekemättä jättäminen. Toimija voi vetäytyä esimerkiksi yhdistystoiminnasta yhdellä tai useammalla tarkoituksellisella tekemättä jättämisellä. Teon filosofiassa tekemättä jättämiset nähdään yleensä jonkin spesifioitavissa olevan teon tekemättä jättämisinä⁶⁸. Esimerkiksi vuorovaikutuksesta vetäytyminen ei kuitenkaan välttämättä sisällä tällaista spesifioitavissa olevaa tekoa. Vetäytymiset voivat olla niini yleisluontoisia, että on epäselvää, minkä teon toimija tarkalleen ottaen jättää tekemättä. Toimija voi myös lopettaa kaikki tarkoitukselliset teot. Esimerkiksi masennusta on kuvailtu kaiken toiminnan

⁶⁸ Esim. Ryle 1979, 105.

lakkaamisena⁶⁹, mutta toki tällä on viitattu ei-tarkoitukselliseen toimimattomuuteen. Tällainen kokonaisvaltainen toimimattomuus voidaan myös nähdä sarjana tai ryhmänä tekemättä jättämisiä, mutta koska se on niin yleisluontoinen, on epäselvää, mitkä teot toimija lopulta jättää tekemättä.

Teon epäonnistuminen

Epäonnistuessaan teossa toimija yrittää tehdä teon mutta epäonnistuu. Epäonnistumiset eivät siis ole intentionaalisia omissioita, koska toimija ei aiokaan jättää tekoa tekemättä vaan yrittää ja aikoo tehdä sen. Eräänlainen epäonnistuminen on tahdonheikkoudesta johtuva omissio, jossa toimija aikoo tehdä teon, haluaa tehdä sen mutta lopulta ei edes yritä tehdä sitä. Tahdonheikkous ei kuitenkaan välttämättä ole normatiivinen käsite, kun taas *laiskuus* sisältää yleensä myös moraalisen arvion tällaisesta toimimattomuudesta.

Vastaväitteitä ja selvennyksiä

Voidaan kysyä, voiko vastarintaa asettaa teon filosofian perustasolle vai onko vastarinnassa välttämättä kyse korkeamman tason ilmiöstä? Teon kuvauksen perustasolla teon vastustuksesta on puhuttu esimerkiksi sellaisessa tilanteessa, jossa toimija vastustaa ulkopuolista voimaa, joka pyrkii saamaan aikaan tietynlaisen liikkeen⁷⁰. Esimerkki tällaisesta vastustavasta tekemättä jättämisestä on tilanne, jossa toimija pysyy paikoillaan vastustaen kovaa tuulta. Tällainen perustason kuvaus vastustuksesta on kuitenkin liian rajallinen kuvaamaan vastarintaa *yhteiskuntatieteissä*. Vastustamalla tekoa voimme vastustaa hyvinkin abstrakteja asioita kuten kapitalismia. Teon vastustukset eivät välttämättä ole suoranaisesti *liikkeeseen* kohdistuvia fyysisiä vastustuksia. Teon vastustus voi heijastella sitä, että teko *edustaa* jotakin vastustettua asiaa. Jos vastarinta määritellään minimaalisesti toimintana, joka syntyy vastustusasenteesta jotakin kohtaan, vaikuttaisi siltä, että toimija voi vastustaa tekoa ilman suoranaista ulkopuolista voimaa, joka yrittää saada toimijan tekemään teon. Siksi ainakin sellainen perustason vas-

⁶⁹ Hagen 2003, 109.

⁷⁰ Vermazen 1985, 95.

tustus, jossa toimija taistelee jotakin fyysistä voimaa vastaan, on liian rajoittunut.

Voidaan kysyä myös, onko vastarintaa mahdollista ajatella puhtaasti kognitiivisena ilmiönä. Minimaalisen vastarinnan määritelmän tarkoitus ei kuitenkaan ole redusoida vastarintaa pelkkiin kielteisiin asenteisiin. Oleellista minimaaliselle vastarinnan määritelmälle on, että vastarinta on jonkinlaista käyttäytymistä. Tekemättä jättämiset vastarintana eivät ole pelkkiä kognitiivisia ilmiöitä, vaan niissä vastustusasenne tekoa kohtaan *muuttuu* käyttäytymiseksi.

Esittämälläni vastarinnan käsitteellistyksellä on kuitenkin rajoitteen. Julie Zahlen mukaan teoria on sosiaalinen tai holistinen siinä tapauksessa, että se sisältää sosiaalisia predikaatteja tai viittaa sosiaalisiin entiteetteihin tai ilmiöihin, kuten instituutioihin, vallankumouksiin, valtioihin tai niiden ominaisuuksiin. Individualistinen teoria taas viittaa yksilöllisiin selityksiin, jotka puhuvat vain yksilöihin ja niiden ominaisuuksiin.⁷¹ Voidaanko yksilöllisiä selitysmalleja sitten käyttää kuvaamaan suhteita ja vuorovaikutuksia, eli voidaanko vuorovaikutussuhteita ymmärtää yksilön toiminnan kuvausten avulla? Kun käsitteellistetään valtasuhteita, tarvitaan myös vuorovaikutuksen taso vastarinnan kohteen ja toimijan – tai toimijoiden – välillä. Vastarinnan määrittäminen toimijan asenteiden ja toiminnan avulla ei kuitenkaan sulje pois vuorovaikutusta. Sosiologiassa on ollut erimielisyyttä sen suhteen, pitääkö vastarinnan käsite välttämättä sisällään vallan käsitteen. Esiintyykö vallankäyttöä kaikissa sellaisissa tilanteissa, joissa esiintyy vastarintaa? Tässä artikkelissa on käytetty vastarinnan *toimijan* näkökulmaa. Valtasuhteilla on toki tekemistä vastarinnan kanssa, ja vuorovaikutuksen käsitteellistäminen ja ymmärtäminen on välttämätöntä niiden tutkimukselle. Tämän artikkelin puitteissa tätä vuorovaikutusta ei kuitenkaan ole mahdollista käsitellä. Oletus on kuitenkin, että myös vuorovaikutuksen teoria hyötyy käsitteellisestä tarkkuudesta mitä tulee tarkoituksellisen toiminnan tasoon.

⁷¹ Zahle 2003, 79.

Lopuksi

Tässä artikkelissa on pyritty tavoittamaan käsitteitä, joiden avulla arkipäiväisestä vastustuskäyttäytymisestä voitaisiin puhua. On todettu, että vastarinta voi olla tekemättä jättäminen, ei vain teko. Minimaalista vastarinnan määritelmää on käytetty asettamaan vastarinnaksi tulokittavat tekemättä jättämiset ei-normatiivisten tekemättä jättämisten käsitteiden joukkoon. Sekä Scott että Hirschman peräänkuuluttivat tarvetta paremmille käsitteille, joiden avulla epävirallinenkin ja piilevä vastustuskäyttäytyminen voitaisiin tavoittaa. Scottin analyysi arkipäiväisen vastarinnan keinoista osoitti, että vastarintaa voi tapahtua silloinkin, kun vallanpitäjät eivät sitä havaitse. Tarkoitukselliset tekemättä jättämiset taas liittyvät vastarintaan siksi, että tekemättä jättämiset, jotka eivät ole jollain tavalla tarkoituksellisia, eivät myöskään voi olla vastarintaa. Vastarinta on väistämättä jollain tavalla tarkoituksellista toimintaa.

Tässä artikkelissa tekemättä jättämisten filosofiaa on pyritty soveltamaan yhteiskuntatieteiden filosofiaan. Taustalla on ajatus, että filosofian ja yhteiskuntatieteiden välillä on luontevaa olla vuorovaikutusta myös käsitteellisesti. Oletuksena on, että tarvitaan yhteistyötä yhteiskuntatieteiden käsitteiden ja teon filosofisten käsitteiden välillä, jotta voidaan kunnolla ymmärtää toimijuutta yhteiskunnassa. Mitä vuorovaikutus tekemättä jättämisten filosofian ja vastarinnan teorioiden välillä voi sitten antaa? Hiljaisen vastarinnan analyysit osoittavat, miten moninainen ihmisen toimijuus voi yhteiskunnassa olla. Scottin ja Hirschmanin teoriat osoittavat, miten koetut mahdollisuudet vaikuttavat siihen, millaisia vastarinnan keinoja milloinkin käytetään. Arkipäiväisessä vastarinnassa ja exitissä tekemättä jättämiset eivät liity laiskuuteen tai teossa epäonnistumiseen vaan siihen, onko muita vastarinnan tai vaikuttamisen keinoja käytettävissä – tai näyttäytyvätkö ne houkuttelevina. Hiljaista vastarintaa empiirisesti tutkineiden näkemys onkin tärkeä toimijuuden teorian kannalta, koska hyvä toimijuuden teoria sisältää tarkoitukselliset vetäytymiset, hiljaisuudet, välttämiset ja näkymättömän vastarinnan. Tekemättä jättämisten filosofia taas on hyödyllinen yhteiskuntatieteille passiivisuuksien kategorisoinnissa, samoin kuin tekemättä jättämissiin liittyvien käsitteen käytöstä syntyvien väärinkäsitysten välttämässä. Hyvä vastarinnan teoria taas sisäl-

tää tekemättä jättämiset vastarintana. Siksi näiden teorioiden välille on pyritty hahmottamaan yhteyksiä.

Yhteiskuntatieteilijälle käyttökelpoinen käsitteistö tekemättä jättämistä yhteiskunnassa edellyttää aitoa vuorovaikutusta näiden alojen välillä. Teon teoriassa on esitetty toivomus kokonaisvaltaisemmasta toimijuuden teoriasta, joka sisältäisi yhtä lailla teot kuin tekemättä jättämisetkin⁷². Tekemättä jättämiset vastarintana vastaavat tähän toivomukseen osin, sillä vastarintaa tunnistamattomaan toimijuuden teoriaan nojaaminen voi johtaa piilevien vastarintailmiöiden ohittamiseen myös empiirisessä tutkimuksessa.

Filosofiassa tekemättä jättämissä koskeva käsitteistö on kuitenkin vielä kehittymätöntä verrattuna tekoja koskeviin käsitteisiin. Käsitteiden käytöllä on merkitystä sosiologiselle tutkimukselle, sillä se, mitä käsitteitä valitaan, vie tutkimusta väistämättä eri suuntiin⁷³. Littlen mukaan esimerkiksi *rakenteen* käsite korostaa pysyvyyttä siinä missä *prosessin* käsite korostaa muutosta⁷⁴. Teorianmuodostus ja käytetyt käsitteet eivät siis ole yhdentekeviä sosiologiselle tutkimukselle. Tekoihin keskittyminen korostaa näkyvää, ilmeistä ja aktiivista puolta yhteiskunnallisessa toimijuudessa, kun taas tekemättä jättämisten huomiointi tuo esiin rajoittuneen, passiivisen ja piilevän toimijuuden, josta joissain tapauksissa vain toimijat itse ovat tietoisia.

Vetäytymisten, hiljaisuuksien ja passiivisuuksien vähäinen huomio filosofiassa saattaa selittyä niin kutsutulla *toimijuuden vääristymällä*, jolla Soran Reader on kuvaillut länsimaiselle kulttuurille ominaista tapaa hahmottaa persoonuutta. Readerin mukaan ihmiselämän varjopuolet, kuten kärsimys, heikkous, haavoittuvaisuus, rajoitteisuus ja riippuvuus, eivät ole herättäneet filosofista mielenkiintoa siinä mitassa kuin teot, toimijuus, kyvyt ja aktiivisuus. Niillä on kuitenkin merkitystä niin metafysisesti, eettisesti kuin poliittisestikin. Toimijuuden vääristymän takia olemme Readerin mukaan taipuvaisia ajattelemaan persoonia toimijoina silloinkin, kun he eivät ole sitä.⁷⁵ Readerin mukaan filosofien pitäisikin tutkia passiivisten, heikkojen, tarvitsevien,

⁷² Clarke 2014.

⁷³ Little 2016, 30, 41.

⁷⁴ Ibid., 29.

⁷⁵ Reader 2007, 579.

avuttomien ja hämmentyneiden kokemusta⁷⁶. Tekemättä jättämisten huomiointi yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa vaatiikin empiiristä kiinnostusta toimijan kokemusta, asenteita ja intentioita kohtaan. Jotta voidaan havaita tarkoituksellisia tekemättä jättämisistä ja vaikkapa erottaa vastustusintention sisältävät tekemättä jättämiset hiljaisesta tilanteeseen sopeutumisesta, on kuultava toimijoita itseään.

Tekemättä jättämiset vastarintana osuvat toimijuuden rajamaille. Voi olla, että toimijalla ei ole muuta mahdollisuutta vaikuttaa tilanteeseensa kuin tekemättä jättäminen: nälkälakkoon päätyvä mielipidevanki vaikuttaisi muin keinoin tilanteeseensa, jos pystyisi. Äänestämisestä kieltäytyjä ei välttämättä pidä muita järjestelmän vastustamisen keinoja toimivina. Vastarintaa esiintyy sellaisissakin tilanteissa, joissa toimijoilla ei ole mahdollisuutta julkiseen, näkyvään vastarintaan, ja toki tämä havainto täytyy huomioida vastarinnan teorioissa. Tästä huolimatta intentionaaliset tekemättä jättämiset ovat *toimijuuden* ilmentymiä, vaikkakin usein rajoittuneita sellaisia, sillä tekemättä jättämisessä toimija *tarkoituksellisesti* jättää tekemättä teon, jota hän ainakin omasta mielestään olisi vapaa yrittämään.

Tekemättä jättämiset herättävät filosofiassa, yhteiskuntatieteissä ja yhteiskuntatieteiden filosofiassa monia perustavanlaatuisia filosofisia kysymyksiä. Miten tutkia sellaista toimijuuden ilmentymistä, jota ei voi ulkopuolelta havaita? Voiko ei-millään olla vaikutuksia? Voivatko tekemättä jättämiset vastarintana asettaa aidon vaihtoehdon yhteiskuntajärjestelmälle⁷⁷? Näihin kysymyksiin vastaaminen on mahdotonta tämän artikkelin puitteissa, mutta ilman ei-normatiivista käsitteellistä kieltä tällaisista piilevistä ilmiöistä ei voida edes puhua. Teoreettista käsitteistöä huomaamattomalle vastarinnalle tarvitaan siksi, että sitä voitaisiin tutkia. Filosofien ja yhteiskuntatieteilijöiden yhteistyötä tarvitaankin sellaisen realistisen ja kokonaisvaltaisen toimijuuden teorian kehittämiseen, joka soveltuisi muihinkin kuin ideaalisiin tilanteisiin⁷⁸.

⁷⁶ Ibid., 604.

⁷⁷ Scottin (1990) mukaan ns. *vastarinnan turvaenttiiliteorioiden* mukaan vastarinta on vain varaventiili turhautumiselle, joka itse asiassa tekee yhteiskuntajärjestelmän jatkumisesta mahdollista. Toisaalta, jos taas tekemättä jättämiset vastarintana nähdään piilevänä viestintänä (engl. *hidden transcripts*), niiden voidaan nähdä kokoavan yhteistä kieltä vastarinnalle ennen kuin se ottaa julkisia muotoja (ks. Scott 1990, 191).

⁷⁸ Onko ajatus tällaisesta yhteisestä toimijuuden teoriasta lähtökohtaisesti absurdit? Sekä yhteiskuntatieteissä että toimijuuden filosofiassa tutkimuskohteena on ihmisen

Lähteet

- Boltanski, Luc & Chiapello, Ève (2005) *The New Spirit of Capitalism*. Käänt. Gregory Elliot. Lontoo & New York: Verso.
- Brand, Myles (1971) The Language of Not Doing. *Americal Philosophical Quarterly* 8, 45–53.
- Childress, James F. (1997) Conscience and Conscientious Action in the Context of MCO's. *Kennedy Institute of Ethics Journal* 7:4, 400–411.
- Clarke, Randolph (2010) Intentional Omissions. *Noûs* 44:1, 158–177.
- Clarke, Randolph (2014) *Omissions. Agency, Metaphysics and Responsibility*. New York: Oxford University Press.
- Davidson, Donald (1980) *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press.
- Ginet, Carl (1990) *On Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hagen, Edward H. (2003) The Bargaining Model of Depression. Teoksessa Peter Hammerstein (toim.) *Genetic and Cultural Evolution of Cooperation*. Cambridge & Lontoo: The MIT Press, 95–119.
- Hausman, Daniel (2011) Mistakes about Preferences in the Social Sciences. *Philosophy of the Social Sciences* 41:1, 3–25.
- Hedström, Peter (2005) *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology*. New York: Cambridge University Press.
- Hickson, Michael W. (2010) Conscientious Refusals Without Conscience: Why Not? *Philo* 13:2, 167–184.
- Hirschman, Albert O. (1970) *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge & Lontoo: Harvard University Press.
- Hollander, Jocelyn & Einwohner, Rachel (2004) Conceptualizing Resistance. *Sociological Forum* 19:4, 533–554.
- Kleinig, John (1986) Criminal Liability for Failures to Act. *Law and Contemporary Problems* 49, 161–180.
- Lilja, Mona & Vinthagen, Stellan (2014) Sovereign power, disciplinary power and biopower: resisting what power with what resistance? *Journal of Political Power* 7:1, 107–126.
- Lilja, Mona & Vinthagen, Stellan (2016) Dimensions of Everyday Resistance: An Analytical Framework. *Critical Sociology* 42:3, 417–435.
- Little, Daniel (2016) *New Directions in the Philosophy of Social Science*. Lontoo: Rowman & Littlefield International.
- Mossel, Benjamin (2009) Negative Actions. *Philosophia* 37, 307–333.

aktiivisuus. Teon filosofiaa on sovellettu yhteiskuntatieteiden käsitteellistykseen analyttisessä sosiologiassa ja analyttisessä marxismissa. Sekä yhteiskuntatieteissä että toimijuuden filosofiassa tavoitteena on löytää realistisia, ennustuskkyisiä malleja ihmisen toiminnalle. Toisaalta yhtenäistäviä pyrkimyksiä rajoittavat ainakin erot ajattelutavoissa, kielenkäytössä ja taustaoletuksissa sekä aktuaalisten vuorovaikutuksen foorumeiden vähäisyys.

- Reader, Soran (2007) The Other Side of Agency. *Philosophy* 82, 579–604.
- Ryle, Gilbert (1979) *On Thinking*. Oxford: Basil Blackwell.
- Scott, James C. (1985) *Weapons of the Weak: Everyday forms of Peasant Resistance*. New Haven & Lontoo: Yale University Press.
- Scott, James (1989) Everyday Forms of Resistance. *Copenhagen Journal of Asian Studies* 4, 33–62.
- Scott, James (1990) *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven & Lontoo: Yale University Press.
- Sharp, Gene (1973) *The Politics of Nonviolent Action. Part Three: The Dynamics of Nonviolent Action*. Boston: Extending Horizon Books.
- Sivaramakrishnan, Kalyanakrishnan (2005) Some Intellectual Genealogies for the Concept of Everyday Resistance. *American Anthropologist* 107:3, 346–355.
- Vermazen, Bruce (1985) Negative Acts. Teoksessa Bruce Vermazen & Merrill B. Hintikka (toim.) *Essays on Davidson, Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press, 93–104.
- Vinthagen, Stellan & Johansson, Anna (2013) ”Everyday Resistance”: Exploration of a Concept and Its Theories. *Resistance Studies Magazine* 1, 1–46.
- Zahle, Julie (2003) The Individualism-Holism Debate on Intertheoretic Reduction and the Argument from Multiple Realization. *Philosophy of the Social Sciences* 33:1, 77–99.